

— Ἐστω χάρις τῷ θεῷ, τῷ οὐρανίῳ πατρί, τῷ πανσόφως τὰ ἡμέτερα οἰκονομοῦντι· τί δέ σοι κεκόμικε;

— Ἐμβάδας καθορίνους, κοχλιάριον ἀργυροῦν, μάχαιραν σὺν δικράνῳ καὶ τίνα βιβλιάρια συντείνοντα εἰς τὴν ἡμετέραν σπουδὴν.

— ὦ πανευτυχεῖς ἡμεῖς, οἱ γονεῖς κεκτημένοι τοιούτους φιλοτέκνους καὶ ποθοῦντας τὴν τῶν φιλιότων ἐπίδοσιν.

— Καὶ τούτου χάριν καὶ τῶν ἄλλων ἀγαθῶν, ὧν καθ' ἑκάστην παρὰ τοῦ οὐρανίου πατρὸς ἀπολαμβάνομεν, εὐχαριστεῖν χρὴ ὀλοψύχως ὁσημέραι καὶ κηρύττειν τὰς ἀμέτρους αὐτοῦ εὐεργεσίας.

— Ἀληθῶς οὕτω ποιητέον· εἰ γὰρ ἀνθρώποις εὐεργεταῖς χάριν διδόναι ὀφείλομεν, πολλῷ μᾶλλον θεῷ εὐεργετῇ τῷ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι χαρισαμένῳ ἡμῖν.

Διάλογος ἕκτος.

Διαλεγόμενα πρόσωπα : Θεόδωρος - Γεώργιος.

— Τίνος χάριν ἴστασαι μόνος ἐνταῦθα;

— Σὲ τὸν φίλιωτον προσμένω μετὰ πόθου. Χάριτας πλείστας ὁμολογῶ σοι, φίλε, διὰ με πάντων προέκρινας τῶν φίλων. Ἴωμεν τοιγαροῦν εἰς τὸ τοῦ θεοῦ ἱερώτατον τέμενος. Καιρὸς γὰρ τῆς ἐωθινῆς ἐφέσπηκε προσευχῆς, ἴωμεν ἀμελλητί. Καιρὸς γὰρ οὐκ ὀλίγος παρίππευσεν, ἐξ οὗ τῆς τοῦ κώδωνος ἠχῆς κατήκοος ἐγενόμην, συγκαλούσης εἰς ναὸν τὰ στίφη τῶν ὀρθοδόξων.

— Καὶ γὰρ ἀκήκοα τοῦτον ἠχοῦντα, ἀλλ' ἐμποδῶν μοι φιλιότου τινὸς ἀποδημία γέγονεν.

— Οὐδόλως ἐχρῆν, ὦ σῦτος, τῆς εἰς τὸν ἱερώτατον ναὸν ἀφίξεως ἐνεκα φίλου ἀμεληῖσαι· ἀλλ' ἐπειδήπερ τὸ συμβᾶν ἔξω τῆς σῆς καθεστήκει βουλήσεως, συγγνωστὸν ἔσιω.

— Ἴδου σὺν θεῷ ἀφίγμεθα εἰς τὸν ναόν. Ἴσιθι οὖν αὐτὸς πρῶτος, ὡς μείζων τῇ ἡλικίᾳ.

— Οὐδαμῶς, ἀλλ' αὐτὸς εἰσελθε πρῶτος, ὡς μείζων ἐμοῦ τῇ τε μαθήσει καὶ τῇ κατὰ πολιτείαν ἐμπειρίᾳ καὶ πράξει.

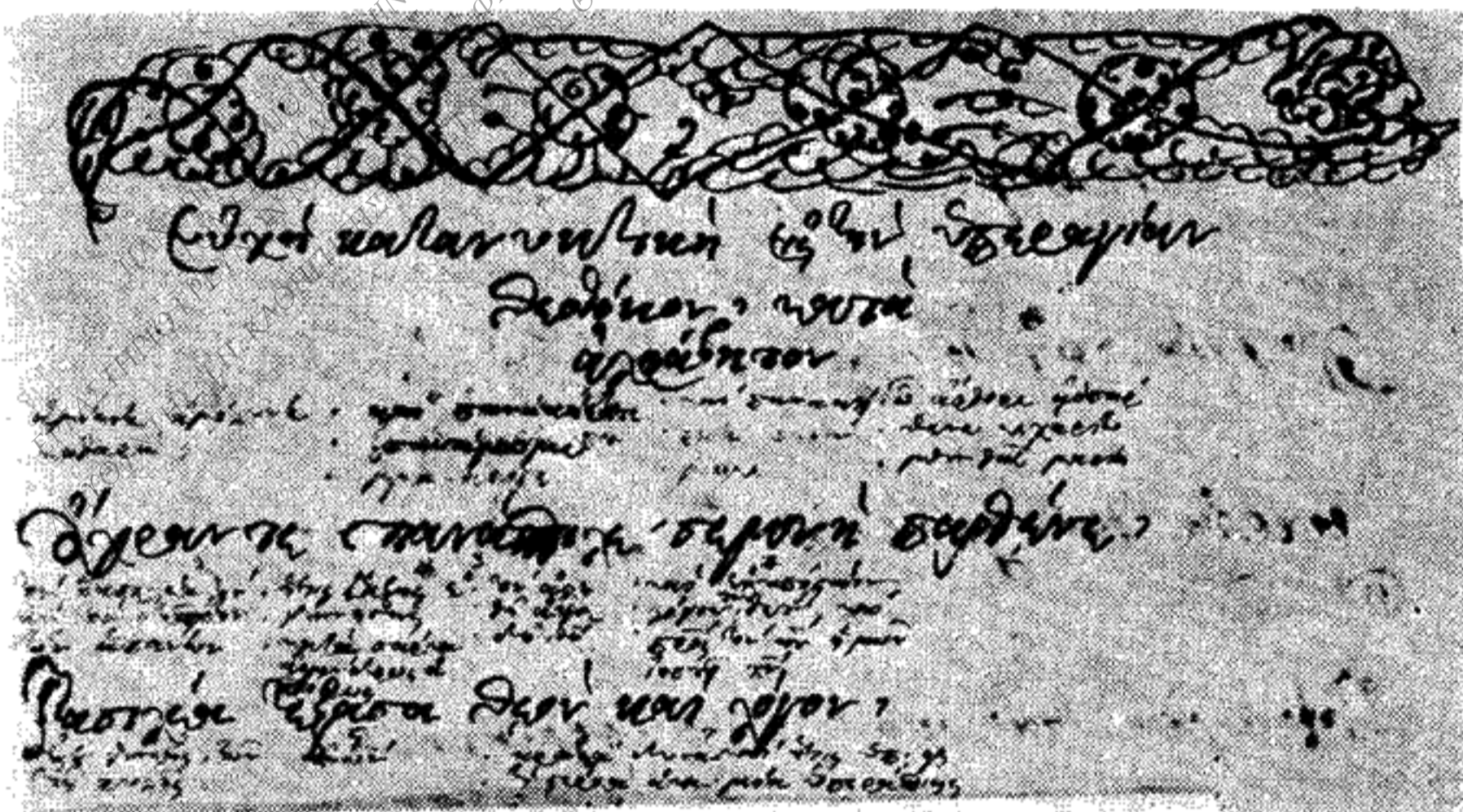
— Ἐστω σοι τὸ δοκοῦν, ἐπεὶ πείθεσθαι φίλοις ἄμεινον.

— Εἰσιόντων οὖν ἡμῶν, ἴστασο μετὰ πάσης προσοχῆς τῶν θείων λόγων ἀκροώμενος.

— Οὕτω ποιήσω, φίλιωτε· πάνυ γὰρ μυσάτιομαι τὸ ἐνίων αὐθαδέες, οἵτινες ἐν τῷ ναῷ ἱστάμενοι ἐν καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἐν τε τῆς ἱερᾶς τελειῆς οὐ προσέχουσι τοῖς σεπτοῖς μυστηρίοις οὔτε προσέχουσι τῷ θεῷ τῷ ἀοράτως παρόντι καὶ τὰ θεῖα μυστήρια ἐκπληροῦντι ἀλλ' ἀτάκτως καὶ λίαν τῷ ὄντι ἀσέμνως, ποτὲ μὲν τὰς χεῖρας ὡς ἐν ἀγορᾷ διατρίβοντες σχηματίζουσιν, ὅτε δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς περιστρέφουσι, πολλάκις δὲ καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτὴν ὄλην ταράσσουν καὶ ὄλωσ τὰ τῶν ἀγοραίων, ἵνα μὴ φῶ τὰ τῶν ἀγελαίων, ἔργα πράττουσι.

Γ' Βυζαντινὰ κείμενα. Ἡ ἑρμηνεῖα Βυζαντινῶν συγγραφέων εἰς τὴν σχολὴν Δημητσάνης κατελάμβανεν εἰς τὸ πρόγραμμα ἴσην μοῖραν πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων, ἂν μὴ καὶ ἀνωτέραν ἐν πολλοῖς. Ἐπιδιώ-

κεται βεβαιότατα ἡ ἐπαφή μετὰ τὸ χριστιανικὸν πνεῦμα, ἡ βίωσις τῆς παρηγορούσης θρησκείας, ποὺ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας μάλιστα ἦτο πηγὴ ὑψίστη, βαθύτατα συγκινοῦσα καὶ κατευθύνουσα τὴν ζωὴν τῶν ὑποδούλων, οὐχ ἦτιον ὅμως καὶ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῶν βυζαντινῶν κειμένων εἴλκυε τὴν προσοχὴν τῶν διδασκάλων καὶ παρεῖχε τὴν εὐκαιρίαν εὐχαρίστου ἀπασχολήσεως τῶν τροφίμων ἀπὸ ἀπόψεως γλωσσικῆς, καθ' ὃν τρόπον διὰ τῆς διαστίχου ψυχαγωγίας ἡρμηνεύοντο

τὰ ἀρχαῖα κείμενα. Τὶ περισσότερον προσετίθειτο ἐν προκειμένῳ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκάσῃ τις, διότι εἰς τὰ χειρόγραφα δὲν ἀναγράφονται οἰουδήποτε εἶδους σχόλια. Πιθανὸν εἶναι πάντως ὅτι ὁ μαθητὴς μετὰ τὴν ψυχαγωγικὴν ἀπόδοσιν τοῦ κειμένου θὰ ἐκαλεῖτο ἀπὸ στήθους νὰ συνοψίσῃ πᾶν ὅ,τι εἶχεν ἀποκομίσει ἐκ τῆς γενομένης ἐργασίας καὶ τὸ κέρδος τοῦτο, ὡς εὐνόητον, μυστικόν, μακρὸν ἢ ὅ,τι ἄλλο, δὲν κατεχωρίζετο εἰς τὰ μαθηματάρια. Κάτι ἀνάλογον πρέπει νὰ συνέβαινε καὶ διὰ τὴν ἐπὶ τῶν ἀρχαίων συντελουμένην ἐργασίαν. Ἄλλως θὰ ἦτο ἀκατανόητος πᾶσα γλωσσικὴ μόνον καὶ μόνον φύσεως ἐπὶ τῶν κειμένων ἀσκησις, οἷα ἦτο ἡ διὰ τῆς μεθόδου τῆς ψυχαγωγίας διωκομένη. Καὶ πάλιν πιθανὸν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι ὠρισμένα καὶ οὐχὶ ὀλίγα χωρία τῶν κειμένων καὶ μάλιστα τῶν χριστιανικῶν οἱ μαθηταὶ θ' ἀπεστήθιζον καὶ τότε ἡ ἐπαφή μετὰ τὰ κείμενα πρέπει νὰ ἦτο ὅπως δὴποτε βαθυτέρα, ἀπ' εὐθείας σχεδὸν ἐπιδρωσα εἰς τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν, τῆς ψυχαγωγίας αὐτομάτως ἀχρηστευομένης μετὰ τὴν ἀσκήσιν.

1. Πατέρων ἔργα. Ἀφοῦ ἡρμηνεύοντο καὶ ἀπησχόλουν τὴν σχολικὴν ἐργασίαν ὡς γλωσσικὰ κατὰ πρῶτον λόγον κείμενα, οἱ λόγοι τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας καὶ μάλιστα οἱ ρητορικοί, ἀδιακρίτως τοῦ χριστιανικοῦ αὐτῶν περιεχομένου, ὀρθότερον εἶναι εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο νὰ ἐξετασθοῦν καὶ ὄχι εἰς τὸ μάθημα τῶν Θεησκευτικῶν. Τὴν πρώτην θέσιν εἰς τὴν σχολὴν εἶχον, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὰ περισωθέντα χειρόγραφα, οἱ τρεῖς μεγάλοι Ἱεράρχαι. Οὕτω τοῦ Μ. Βασιλείου ἡρμηνεύοντο ψυχαγωγικῶς οἱ λόγοι: « πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων », « Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας », « Πρόσεχε σεαυτῷ », « Κατὰ ὀργιζομένων », παραδιδόμενοι διὰ σωζομένων ἐξ χειρογράφων¹. Ἐν ἀκόμῃ χρφ. καλλίστου βιβλιογράφου περιέχει ἐπιλογὴν 24 ἠθικῶν λόγων τοῦ Μ. Βασιλείου μετὰ σημειώσεων ἐρμηνευτικῶν ὑπὸ Συμεῶν τοῦ Μαγίστρου καὶ Λογοθέτου².

Εὐρεῖα ἀνθολόγησις ἐγένεν εἰς τοὺς λόγους Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, τῶν ὁποίων παρατίθεται τὸ κείμενον ἀπλῶς καὶ ἄλλοτε μετ' ἐξηγήσεως ἢ καὶ διὰ τῆς ψυχαγωγίας, ἀλλὰ καὶ κατ' ἐρωταπόκρισιν ἐρμηνεία ἐκ τῶν περικοπῶν τῶν Ἀποστόλων. Συνηθέστερον συναντιᾶται τοὺς λόγους περὶ ἱερωσύνης, περὶ τοῦ γινώσκειν ἀλλήλους, περὶ προσευχῆς, πρὸς Εὐτρόπιον τὸν εὐνοῦχον, εἰς τὸ βάπτισμα, εἰς τὸ Πάσχα, εἰς τὰς Γραφάς, εἰς τὴν Ἀγ. Τριάδα, εἰς τὸν μάταιον βίον, εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν νηστειῶν, εἰς τὴν παραβολὴν τοῦ ἀσώτου, εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν, εἰς Πέτρον καὶ Ἡλίαν κλπ. Δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι οἱ περιέχοντες τοὺς λόγους τοῦ Χρυσοστόμου κώδικες³ ἀνῆκον μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν σχολὴν, δὲν εἶναι ὅμως μαθηματάρια καὶ ἐπομένως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον ὅτι ἡσχολεῖτο περὶ αὐτοὺς ὅλους ἢ ἐρμηνεία.

Ὅλος τὸ ἀντίθετον συμβαίνει μὲ τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ τὰ ἔργα, παραδιδόμενα διὰ τῶν μαθηματαρίων κυρίως καὶ ἐπομένως ἐρμηνευόμενα ὅπωςδῆποτε εἰς τὴν σχολὴν, καὶ μάλιστα διὰ τῆς ψυχαγωγίας. Ἴδου ὁ πίναξ τῶν ἐρμηνευομένων λόγων: Εἰς τὸν ἐξισωτὴν Ἰουλιανόν, ἐπικήδειος εἰς Καισάριον, εἰς Μ. Βασίλειον ἐπιτάφιος, ἐπιτάφιος εἰς ἑαυτοῦ πατέρα, εἰς ἱερομάρτυρα Κυπριανόν, εἰς Ἡρώνα τὸν φιλόσοφον, ἀπολογητικὸς τῆς εἰς Πόντον φυγῆς, πρὸς τοὺς καλέ-

1. Χρφ. 39, φ. 2α, 17α, 32α, 50α. 41, φ. 122α, 140β, 158α, 253α. 44, φ. 72α. 99. φ. 138α. 105, φ. 129α. 114, φ. 138α.

2. Χρφ. 48 (Κατάλογος, σελ. 39 ἀναλυτικῶς).

3. Ἀριθ. 63, 70, 74, 114, 84, 82, 112, 2, 37, 51, 105, 36, 38.

σαντας, πρὸς τοὺς πολιτευομένους Ναζιανζοῦ, περὶ φιλοπτωχείας, περὶ τῶν τοῦ βίου ὁδῶν, πρὸς Μακκαβαίους, εἰς τὰ Θεοφάνεια, εἰς τὸ Πάσχα. Ἐπίσης ἠρμηνεύετο ψυχαγωγικῶς τὸ ἔργον τοῦ ἰδίου: «*Περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν ἔπη, δι' ὧν παροξύνει λεληθότως ἡμᾶς πρὸς τὸν ἐν Χριστῷ βίον*»¹. Ἐνας χειρ. κῶδιξ, ὁ ὑπ' ἀριθ. 111 τῆς συλλογῆς, δύναται νὰ ὀνομασθῆ κατ' ἐξοχὴν κῶδιξ τοῦ Γρηγορίου, περιέχων μετὰ ποικίλων σχολίων τὸν Ἐπιτάφιον εἰς Μ. Βασίλειον, τὸν περὶ φιλοπτωχείας λόγον, συλλογὴν καὶ ἐξήγησιν μυθολογικῶν καὶ λοιπῶν ἱστοριῶν, ὧν ἐμνήσθη Γρηγόριος εἰς τοὺς α' καὶ β' στηλιτευτικούς λόγους, λόγον εἰς τὰ Ἁγία Φῶτα (ἐρμηνεία καὶ σχόλια), λόγον εἰς τὴν νέαν Κυριακὴν (ὁμοίως), Μακαρίου ἱεροδιακόνου ἐρμηνείαν περὶ κοπῶν δυσνοήτων τινῶν λόγων τοῦ Γρηγορίου, Νικήτα Σερρῶν, ὑπόμνημα εἰς τὸν περὶ Ἀναστάσεως λόγον τοῦ Γρηγορίου καὶ λόγους μετὰ σχολίων ἐρμηνευτικῶν α' στηλιτευτικὸν καὶ εἰς τὴν Πεντηκοστήν.

Ὅλος ἰδιαιτέρα σημασία ἐδίδετο εἰς τὰ κατ' ἀλφάβητον παραινετικά γνωμικά τετράστιχα, δίστιχα καὶ μονόστιχα καὶ τὰ ἐπιγράμματα τοῦ Γρηγορίου, ὧς πιστοῦται ἐκ τῶν μαθηματαρίων. Ἴδου δείγματος χάριν ἡ ἀρχὴ τῶν μονοστίχων παραινετικῶν γνωμῶν (χρφ. 79, φ. 173α):

Ἀρχὴν ἀπάντων καὶ τέλος ποιοῦ τὸν θεὸν

Καταβολὴν, ἔναρξιν, διὰ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος τοῦ θεοῦ εἰς βοήθειαν, ὅλων τῶν ἔργων, ἐπιχειρημάτων, πάσης πράξεως καὶ παντὸς ἔργου, καὶ πέρας, ἔκβασιν, λήξιν, παῦσιν, τελείωσιν, διὰ τῆς εὐχαριστίας, ὃ μαθητά, ποίει, ἔχε, τίθεσο, λάμβανε, τὸν παντοδύναμον θεόν.

Βίου τὸ κέρδος ἐκβιοῦν καθ' ἡμέραν

Τοῦ παρόντος βίου, τῆς παρούσης ζωῆς ὁ καρπός, τὸ διάφορον, ἡ ὄνησις, ἡ ὠφέλεια, τὸ νὰ ἐκβιῶμεν, ἀποθνήσκωμεν, μελετῶμεν τὸν θάνατον, νεκρώνωμεν τὰ ἐπὶ γῆς μέλη, καθ' ἑκάστην ἡμέραν.

Γίνωσκε τῶν καλῶν τὰ δράματα πάντων

Ὁ μαθητά, γνώριζε, οἰκειοποιῦ, ἀντέχου, ζήλου, μιμοῦ, ὅλων τῶν καλῶν, χρησιῶν, ἐναρέτων, ὀρθῶς, τὰ ἔργα, τὰς πράξεις, τὰ κατορθώματα βιούντων ἀνθρώπων.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ποίημα τοῦ ἰδίου περὶ τῶν τοῦ βίου ὁδῶν καὶ μάλιστα τὸ δράμα ὁ Χριστὸς πάσχων ψυχαγωγικῶς ἠρμηνεύοντο καὶ φαί-

1. Ἀριθ. χρφ. 111, 79, 110, 91, 33, 39, 52, 55, 41, 53, 105, 44, 93, 95, 74, 66, 112, 65, 100 (βλ. καὶ Κατάλογον).

νεται ὅτι ἔθελγον διδάσκοντας καὶ διδασκομένους, ἂν κρίνη τις μόνον ἐκ τῆς θέσεώς των εἰς τὰ χειρόγραφα. Ἐπίσης τὴν προτίμησιν τῶν διδασκάλων εἴλκυσε τὸ κάλλος τοῦ λόγου, τὸ παραινετικὸν περιεχόμενον καὶ τὸ χαρίεν ἐπιστολικὸν πνεῦμα τῶν ἔργων συγγραφέων τῆς πρώτου βυζαντινῆς γραμματείας. Οὕτως ἐδιδάσκοντο Ἐφραὶμ τοῦ Σύρου, πῶς δεῖ ἀναγινώσκειν ἢ ἀναγιγνώσκοντι προσέχειν (χρφ. 12, φ. 9β), Συνεσίου τοῦ ἐκ Κυρήνης φιλοσόφου¹, ἐπιστολῶν ἐξήγησις καὶ Νείλου τοῦ ἀσκητοῦ, ἐκλογαὶ ἀποφθεγμάτων. Ἴδου δείγματα τοῦ τελευταίου (χρφ. 43, φ. 146α) :

*Ἀνθεμόεις παράδεισος ὁ τῶν ἁγίων χορός ἐστίν,
ὁδμῆς ἠδείης πῆρατα πιπλάμενος
πᾶς οὖν δς παυθέσειν ἐπεπλήγει φίλον ἦτορ
δεῦρο τὰ ἀμβροσίης ἄνθεα δρεψόμενος...*

(Χρφ. 79, φ. 8α - 22α, προτασσομένων βιογραφικῶν τινων, ἐξήγησις διὰ πλήθους συνωνύμων τῶν πνευματικῶν κατὰ στοιχεῖον νοουθεσιῶν τοῦ Νείλου, ἄνευ κειμένου. Τὸ κείμενον ἐν χρφ. 25, φ. 151α. Ἴδου δείγματα ἐκατέρωθεν) :

*Ἀρχὴ σωτηρίας ἢ ἑαυτοῦ κατάγνωσις
Βέλτιον ἐμβάλλειν λίθον εἰκῆ ἢ λόγον ἀργόν
Γενοῦ τοῖς πᾶσιν ὡς σοὶ θέλεις πάντας
Δικαιοσύνην μᾶλλον ἔργῳ ἢ λόγῳ ἄσκει
Εὐσεβῆς οὐχ ὁ πολλοὺς ἐλεῶν ἀλλ' ὁ μηδένα ἀδικῶν*

¹ Ἡ κατάκρισις, ἢ κατηγορία, μέμψις, ἐξευτέλισις τοῦ ἑαυτοῦ του, δηλ. τὸ νὰ καταγινώσκη, κατηγορῆ, κατακρίνη τις τὸν ἑαυτόν του ὑπάρχει ἔναρξις, καταβολή, βάσις, θεμέλιον τῆς ψυχικῆς του σωτηρίας, τοῦ νὰ σωθῆ, δικαιωθῆ.

Τὸ νὰ ἐμβάλλη, ρίπτῃ, ἀφιῆ, πετᾷ τινὰς πέτραν ματαίως, ἀκρίτως, ἀστοχᾶστικως, τοῦ κακοῦ ὑπάρχει κρεῖττον, καλλιότερον, ἀνεπιβλαβέστερον, παρὰ τὸ νὰ ρίπτῃ, προφέρῃ ἐκ τοῦ στόματός του, τι ρῆμα, λόγον μάταιον, ἀνωφελῆ, ἄκαρπον.

² Ὡ ἀνθρώπε, ἔσο, ὑπαρχε, φέρου εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους τοιοῦτοτρόπως, καθὼς βούλῃσαι, ἀγαπᾷς νὰ γίνωνται, νὰ φέρονται ὅλοι οἱ ἀνθρώποι εἰς ἑσένα.

³ Ὡ ἀνθρώπε, ἀσκοῦ, γυμνάζου, μετέρχου, ποίει, πράττει τὴν ἀρετὴν μὲ τὸ ἔργον, ἐμπράκτικως περισσότερον, παρὰ μὲ τὸν λόγον, μὲ τὴν ὁμιλίαν, διδαχὴν.

Θεοσεβῆς, δίκαιος, ἐνάρστος ἀνθρώπος ὑπάρχει ὅχι ἐκεῖνος ὁποῦ ἐλεεῖ, οἰκτιρεῖ, εὐεργετεῖ πολλοὺς, περισσοὺς ἀνθρώπους, ἀμὴ θεοσεβῆς ὑπάρχει ἐκεῖνος ὁποῦ δὲν ἀδικεῖ, δὲν βλάπτει, δὲν ζημιοῖ, δὲν κακοποιεῖ κανένα ἀνθρώπον.

1. Χρφ. 21, 93, 99, λόγος πρὸς τὸν βασιλέα Ἀρκάδιον περὶ βασιλείας.

Ἡ σχέδη βασιλική περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ βασιλέως ὑπὸ Ἁγαπητοῦ διακόνου, τοῦ καὶ διδασκάλου τοῦ Ἰουστινιανοῦ θεωρουμένου, περιέχει πολλὰ χαρακτηριστικὰ ἐξ ἐκείνων πού συνήθισαν νὰ προτιμοῦν οἱ διδάσκαλοι τῆς Τουρκοκρατίας, ἥτοι πρότυπα ἀρχαιοπρεπῆ, χαρίσματα ρητορικά, γλῶσσαν καθαρὰν ρητορικὴν, περιεχόμενον ἠθικὸν καὶ κατάλληλον πρὸς νοουθεσίαν νέων. Πάντα ταῦτα τὰ προσόντα κατέστησαν τὴν Σχέδην ἀνάγνωσμα προσφιλὲς κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς καὶ μεταγενεστέρους μεταβυζαντινοὺς χρόνους, ὥστε καὶ νὰ ἐκδοθῆ πλειστάκις καὶ διὰ χειρογράφων πολλῶν νὰ παραδοθῆ. Ἐξ χρφ. τῆς συλλογῆς Δημητσάνης περιέχουν ψυχαγωγικῶς ἐρμηνευομένην τὴν Σχέδην, μὲ τὸν τίτλον « Ἐκθεσις κεφαλαίων παραινετικῶν »¹.

Θαλασσίου, τοῦ ὀσίου καὶ ἡγουμένου τῆς μονῆς Λιβύης, τοῦ περὶ ἀγάπης καὶ ἐγκρατείας ποιήματος ἐρμηνεύονται διὰ τῆς ψυχαγωγίας ἀποσπάσματα, οὕτω (χρφ. 110, φ. 105α):

*Πόθος πρὸς θεὸν ὀλικῶς τεταμένος
θεῶ καὶ ἀλλήλοις συνδεσμεῖ τοὺς ποθοῦντας.
Νοῦς πνευματικὴν ἀγάπην κτησάμενος
Οὐ λογίζεται περὶ τοῦ πέλας τὰ τῇ ἀγάπῃ μὴ πρέποντα.*

Ὁ διάπυρος ἔρωσ, ἡ ἔφρσις, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν θεόν, ὀλοπύχως, ἐξ ὀλοκλήρου, ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς καὶ καρδίας, ὅπου εἶναι ἐκτεταμένη, ἀφισρωμένη, προσηλωμένη, ἐκδεδομένη μὲ τὸν θεόν καὶ ἀναμεταξύ τους ὁ ἕνας μὲ τὸν ἄλλον, συνδέει, συνάπει, συνενώνει, συνδένει, ἀνταμώνει τοὺς φιλοῦντας, ἀγαπῶντας, τοὺς ἔχοντας τὸν τοιοῦτον πόθον.

Ἡ διάνοια, ἡ ψυχὴ, ἡ καρδιά, τὴν κατὰ θεόν, θεῖαν, εὐαγγελικὴν, ἀληθινὴν, τὸν πόθον, τὴν ἀγάπην, ὅπου ἠθέλει κτήσεται, ἐνιστερνηθῆ, ἐγκολπωθῆ, ἀποκτήσεται, δὲν συλλογίζεται, δὲν σκέπτεται, δὲν στοχάζεται, δὲν ἐννοεῖ, δὲν μελετᾷ διὰ τὸν πέλας, διὰ τὸν πλησίον, γείτονά του, διὰ τὸν ἀδελφόν του χριστιανὸν ἐκεῖνα, εἰς τὴν ἀγάπην, φιλίαν τοῦ πλησίον ὅπου δὲν πρέπουσι, δὲν ἀνήκουσι, δὲν συμβάλλουσι, δὲν προσήκουσι, δὲν ἀρμόζουσι.

Ψυχαγωγικῶς ἐρμηνεύονται ἐπίσης ἀποσπάσματα τῆς γνωστῆς παραινέσεως κατὰ στοιχεῖον πρὸς τοὺς νέους τοῦ μητροπολίτου Νικαίας Ἰγνατίου τοῦ σκευοφύλακος, γνωστοῦ καὶ ἐκ τῆς παραφράσεως τῶν Αἰσωπείων μύθων. Ἰδωμεν δείγματα προχείρως²:

*Ἄκουσον, ὦ παῖ, τῆς ἐμῆς συμβουλίας,
Βλέπον πρὸς αὐτὴν μᾶλλον ἢ πρὸς ἄλλο τι.*

1. Ἀριθ. 36, φ. 20α. 51, φ. 1α. 65, φ. 49α. 79, φ. 120α. 91, φ. 94α. 110, φ. 1α.

2. Χρφ. 36, φ. 20α. 65, φ. 49α. 91, φ. 21β. 105, φ. 27β. 110, φ. 1α.

Γράψον τε αὐτὴν εἰς πλάτος τῆς καρδίας,
 Δὸς πάντα καὶ φρόνησιν ἐκπριῶ μόνην,
 Ἐὼλα πάντα τῆς φρονήσεως ἄτερ.

Ὡ υἱέ, ὃ πνευματικόν μου τέκνον, ἀκροάσθητι, ἐνωτίσθητι, δέξαι προθύμως τὴν συμβουλίαν, νουθεσίαν, ὑποθήκην, διδασκαλίαν, παραίνεσιν τὴν ἐμὴν, τὴν ἐδικήν μου.

Ἀπόβλεψον, ἀποσκόπησον, ἐνατένισον, πρόσχεε εἰς αὐτὴν τὴν συμβουλήν μου περισσότερον, προτιμότερον παρὰ εἰς κανένα ἄλλο πρᾶγμα.

Καὶ ἐγγράψον, ἐγχάραξον, ἐντύπωσον, ἐγκόλασον αὐτὴν τὴν συμβουλήν μου μέσα εἰς τὴν πλατύτητα, εὐρύτητα, μέσα εἰς τὸ βάθος τῆς καρδίας, ψυχῆς σου.

Ὡ υἱέ, πώλησον, χάρισε, πάρασχε, σκόρπισον ὅλα σου τὰ πρᾶγματα καὶ ὤνησον, ἀγόρασον μονάχα τὴν φρόνησιν, γνῶσιν, μάθησιν, σοφίαν.

Ὅλα τὰ πρᾶγματα, ὅλα τὰ πλούτη καὶ ἀξιώματα ὑπάρχουσι μάταια, ἀνωφελῆ, ἄχρηστα, χωρὶς τὴν φρόνησιν, γνῶσιν, σοφίαν.

Ἵλικόν τοῦ αὐτοῦ τύπου, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ ἐξωτερικόν, χρησιμοποιούμενον εἰς τὴν σχολήν, εἶναι καὶ τοῦ Χρυσολωρᾶ αἱ κατὰ στοιχεῖον μονόστιχοι γνῶμαι¹. Τῆς δὲ πρὸς Μιχαὴλ τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχου Φωτίου ἐδιδάσκετο τὸ κεφάλαιον « τί ἐστὶν ἔργον ἄρχοντος »². Ἐκ τῆς ψυχαγωγικῆς πάντοτε ἐρμηνείας τοῦ κεφαλαίου, περὶ οὗ πλὴν τῶν χειρογράφων ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῆς σχολῆς ὑπαρξίς ἐκδόσεως τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Φωτίου τοῦ ἔτους 1651 ἐν Λονδίῳ³, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἡ διδασκαλία ἀπέβλεπεν εἰς παροχὴν στοιχείων περὶ πολιτικῆς ὀργανώσεως μιᾶς κοινωνίας.

2. Ἐκκλησιαστικὴ ποίησις. Πολὺ φυσικὸν ἦτο ἡ ἐκκλησιαστικὴ ποίησις νὰ κατέχη ἰδιαιτέραν θέσιν εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Τουρκοκρατίας, σχολεῖα ἐξαρτώμενα ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, οὐ μὴ καὶ ἀπεικονίζοντα τὴν ἐποχὴν καὶ τὸ κρατοῦν θεοκρατικὸν πνεῦμα εἰς τὸν βίον τοῦ ὑποδούλου λαοῦ. Γνωρίζοντες καὶ μὴ γνωρίζοντες γράμματα οἱ τακτικῶς ἐκκλησιαζόμενοι ἄνθρωποι τῆς δουλείας ἤκουον καὶ ἀσυναίσθητως ἐπανελάμβανον τὰ ἐκκλησιαστικὰ τροπάρια. Μοναχοὶ δὲ οἱ διδάσκαλοι ἐθεώρουν ὡς χρέος των νὰ καταστήσουν τοὺς μαθητάς των καλοὺς χριστιανοὺς καὶ διὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ποιήσεως καὶ ἐπὶ τέλους ἱκανοὺς νὰ ἐννοῦν τὰ τροπάρια ποὺ ἤκουον καθ' ἑκάστην εἰς τὸν ναόν, περισσότερα νὰ μάθουν διὰ τὴν προέλευσίν των καὶ ὅ,τι ἄλλο σχετικόν

1. Χρφ. 105, φ. 1α. 110, φ. 38α, 276α.

2. Χρφ. 29, φ. 17α, 142α. 30. φ. 1α. 51, φ. 29α. 56, φ. 270α.

3. Βλ. Κατάλογον, σελ. 29, χρφ. 30.

πρὸς αὐτά, ἀφοῦ αὐτοὶ πλέον ἀνήρχοντο μίαν ἢ περισσοτέρας βαθμίδας εἰς τὴν μόρφωσιν ἀπὸ τὸν λοιπὸν κόσμον. Μὲ τὸν τρόπον ποῦ εἶναι διεσκορπισμένον τὸ σχετικὸν ὕλικόν εἰς τὰ χειρόγραφα τῆς σχολῆς, ἀτυχῶς δὲν γνωρίζομεν οὔτε νὰ εἰκάσωμεν μετ' ἀσφαλείας δυνάμεθα, ἂν ὑπῆρχεν ἀξιολόγησις τις εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν κειμένων κατὰ τάξεις μαθητῶν καὶ τὴν ὅλην οἰκονομίαν τῆς ὕλης, τῆς ὁποίας καὶ πάλιν τὴν ἔκτασιν ἐπίσης δὲν γνωρίζομεν μετ' ἀκριβείας. Πάντως συστηματικὴ διδασκαλία περὶ τοῦ ἰδιοτύπου τούτου εἴδους τῆς βυζαντινῆς γραμματείας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐγίνετο παρὰ μὴ γνωριζόντων καὶ παρὰ στερουμένων βοηθημάτων διδασκάλων. Παρὰ τοῦτο, στοιχεῖά τινα ὁπωσδήποτε παρεῖχοντο καὶ ἡ ἀξία των πρέπει νὰ εἶναι ἀνωτέρα, διότι ἀσφαλῶς ἦσαν αὐτοσχέδια καὶ προϊόντα συναισθηματικοῦ βίου καὶ ἐντόγου βιώσεως μᾶλλον ἢ γνώσεως καὶ ἐρεῦνης.

Ἡ διδασκαλία, διὰ τῆς ψυχαγωγίας πάντοτε, ἐξετείνεται περὶ τὰ βασικώτερα ἐν τῇ λειτουργίᾳ ἐκκλησιαστικὰ ἄσματα, ἀπὸ τοὺς ἀναβαθμοὺς τῶν ἤχων, τὴν ὑπακοήν, τὸ κοντάκιον, τὸν οἶκον, τὸ ἐξαποστειλάριον, μέχρι τῶν — πρὸ πάντων αὐτῶν — κανόνων τῶν κυριωτέρων δεσποτικῶν καὶ θεομητορικῶν ἑορτῶν, ἔργων τῶν μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν ποιητῶν Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Ἀνδρέου Κρήτης, Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ, Ρωμανοῦ τοῦ Μελωδοῦ. Ἐπίσης παρακλητικοὶ κανόνες εἰς Θεοτόκον (ὑπὸ Θεοστηρίκου μοναχοῦ καὶ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Δούκα Λασκάρεως), ἀκολουθίαι διαφόρων ἁγίων, μεγαλυνάρια καὶ ἀπολυτίκια.

Ὅσον ἐπαχθῆς καὶ ἂν εἶναι ἡ ψυχαγωγικὴ μέθοδος, καθίστατο δι' αὐτῆς προσιτὸν τὸ ἀρχαιοπρεπὲς καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως δύσληπτον κείμενον εἰς τοὺς τροφίμους. Ἴδου δείγματα εἰς τὴν τύχην λαμβανόμενα. Ἐν πρώτοις ἀπὸ τοὺς Ἀναβαθμοὺς τῶν ἤχων. Ἐκ τοῦ Α' ἤχου¹:

Ἐν τῷ θλίβεσθαί με εἰσάκουσόν μου τῶν ὀδυνῶν, Κύριε, σοὶ κράζω.

Τοῖς ἐρημικοῖς ἄπαυστος ὁ θεῖος πόθος ἐγγίνεται κόσμου οὔσι τοῦ ματαίου ἐκτός.

Εἰς τὸν καιρὸν ὁποῦ θλίβομαι διὰ τὰς σωματικὰς περιστάσεις καὶ διὰ τὸ δέος, φόβον τῶν ἐκεῖσε κολάσεων, τιμωριῶν καὶ ἀποτυχίαν τῶν προσδοκωμένων, ἐλπίζομένων ἀγαθῶν, εἰσάκουσον, πρόσχες τῆς ψυχῆς μου τὰς ὀδύνας, τὰς θλί-

1. Χρφ. 81, φ. 146α. 56, φ. 150α. Περαιτέρω ἐξήγησις εἰς τοὺς Ἀναβαθμοὺς τῶν ὀκτῶ ἤχων ὑπὸ Νικηφόρου Καλλίστου· Ξανθοπούλου, χρφ. 14, φ. 3α κλπ.

ψεις, τοὺς ἀνασιναγμούς, τοὺς πόνους, ὧ δέσποια, θεέ, ποιητὰ τῶν ἀπάντων, πρὸς σὲ ἐγὼ κραυγάζω, ἀλαλάζω, βοῶ, φωνάζω.

Εἰς τὴν ψυχὴν ἐκείνων, ὅπου κατοικοῦσι, περιπολεύουσι τὴν ἔρημον γῆν δηλ. εἰς τοὺς ἀσκητάς, ἐρημίτας, μοναστάς, ἄληκτος, ἀδιάκοπος διὰ παντός ὁ κατὰ θεόν, ὁ θεάρεστος, ὁ ἔρως, ἡ ἔφεσις, ἡ ἀγάπη, ὁ πόθος αὖξεται, ἐπιφέρεται, ὑποφέρει, ἀνάπτει ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀπὸ τὰς κοσμικὰς φροντίδας, ἐπιδη εὐρίσκονται, ὑπάρχουσιν, εἶναι, τὰς ματαίας, ἀνωφελεῖς, ταχέως παρερχομένας, πόρρω, ἔξω, μακρὰν, ἀποκεχωρισμένοι.

β') Κοσμᾶ τοῦ Μαΐουμᾶ, Κανὼν τῶν Θεοφανείων¹. Ἴδου ὁ εἰρμός :

Βυθοῦ ἀνεκάλυψε πυθμένα | καὶ διὰ ξηρᾶς οἰκείους ἔλκει, | ἐν αὐτῷ κατακαλύψας ἀντιπάλους | ὁ κραταιὸς ἐν πολέμοις Κύριος, | ὅτι δεδόξασται.

Τοῦ βάθους τῆς ἀβύσσου, τοῦ πλήθους τῶν ὑδάτων τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἀνεκάλυψε, ἐξεσκέπασε, ἐφάνέρωσε, ὄρατον ἐποίησε τὸν κεκαλυμμένον, κεκρυμμένον, σκεπασμένον, ἀφανῆ, ἀόρατον, πάτον, τὸ κατώτατον μέρος, διὰ μέσου ἀνίκμου, ἀνύδρου, χέρσου γῆς, ἀβρόχοις ποσὶ τοὺς ἐδικούς του Ἰσραηλίτας, Ἑβραίους ἀντρώσας αὐτοὺς ἐκ τῆς δουλείας τοῦ Φαραῶ, εἴλκυσε, διέσωσε, διεβίβασε, διεπέρασε μέσα εἰς αὐτὸν τὸν πυθμένα τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης καὶ κατεκάλυψε, κατεβύθισε, κατέπνιξε, κατεπόντισε τοὺς ἐχθρούς, ὑπεναντίους, ἀντικειμένους, πολεμίους τῶν Ἑβραίων Φαραωνίτας Αἰγυπτίους ὁ ἰσχυρός, δυνατός, ὁ ἀήττητος, ἀνίκητος εἰς τοὺς πολέμους, τὰς μάχας, κατὰ τὴν τοῦ Μωυσέως ᾠδὴν, ὁ δεσπότης τῶν ἀπάντων ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός, διότι ἐδοξάσθη, ἐμεγαλύνθη, ἐθαυμασιώθη ἐν τοιούτοις τέρασι καὶ σημείοις.

Ἡ ἀκροστιχὶς τοῦ Κανόνος : Βάπτισμα ρύψις γηγενῶν ἀμαρτιάδος ψυχαγωγικῶς πάλιν ἐρμηνεύεται :

Τὸ κυριακόν, ἅγιον, θεῖον βάπτισμα, ὃ ἐβαπτίσθη ὁ Ἰησοῦς Χριστός ὑπὸ Ἰωάννου ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ, ἐγένετο ἀπόρρυψις, ἀπόπλυσις, ἀπόλουσις, ἀποκάθαρσις, ἀναίρεσις ἡμῶν τῶν βροτιῶν ἀνθρώπων τῆς ἀμαρτίας, ἀμπλακίας, πλημμυλείας προπατορικῆς καὶ προαιρετικῆς.

γ') Τοῦ αὐτοῦ Κοσμᾶ, ὁ εἰρμός τῆς α' ᾠδῆς τοῦ γνωστοτάτου Κανόνος τοῦ Μ. Σαββάτου, διὰ τῆς διαστίχου βεβαίως ψυχαγωγίας, οὐχ ἦττον ὅμως με ἀξίας πολλῆς προσοχῆς παρεμβολὰς πραγματικὰς, ἐρμηνεύεται ὡς ἑξῆς² :

Κύματι θαλάσσης | τὸν κρύψαντα πάλαι | διώκτην τύραννον | ὑπὸ γῆς ἔκρυψαν τῶν σεσωσμένων οἱ παῖδες' | ἀλλ' ἡμεῖς ὡς αἱ νεάνιδες | τῷ Κυρίῳ ἄσωμεν | ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται.

1. Χρφ. 53, φ. 56α. 81, φ. 198. 56, φ. 186α.

2. Χρφ. 81, φ. 248α. 56, φ. 230α.

Μέσα εἰς τὸ κῦμα, εἰς τὸ βάθος τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης τὸν σαρκωθέντα θεάνθρωπον Ἰησοῦν Χριστόν, ὅστις ἔκρυπεν, ἐκάλυπεν, ἐσκέπασε, κατεπόντισε, κατεβύθισε, κατέπνιξε πανσιραιῶ ὡς ἔν τινι τάφῳ τὸν παλαιὸν καιρὸν τὸν διώκοντα, πολεμοῦντα αὐτοὺς τὸν σκληροτράχηλον, ὠμόν, ἀπάνθρωπον δυνάστην βασιλέα τῆς Αἰγύπτου Φαραὼ ὑποκάτω εἰς τὴν γῆν, εἰς τὸν τάφον, εἰς τὸ χῶμα ἐκάλυψαν, ἐσκέπασαν, ἐκήδευσαν, ἐνεταφίασαν, ἐθαψαν ὡς νεκρὸν ἐκείνων ὅπου ἐσώθησαν, ἐλυτρώθησαν, ἠλευθερώθησαν ἐκ τῆς τυραννίδος τοῦ Φαραὼ καὶ ἐπέζευσαν, διεπέρασαν ἀβρόχοις ποσὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν οἱ σιαυρωταί, φονευταί, ἀγνώμονες Ἰουδαῖοι, οἱ ἀπόγονοι καὶ υἱοί, ὅμως ἡμεῖς οἱ εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι χριστιανοί, καθὼς αἱ νεάνιδες ἐκεῖναι τυμπανίστριαι γυναῖκες, ὧν ἕξαρχος ἦν ἡ Μαριάμ, ἡ ἀδελφὴ τοῦ Μωυσέως, κρούουσα τὸ τύμπανον καὶ λέγουσα « τῷ Κυρίῳ ἄσωμεν » κλπ., εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν δι' ἡμᾶς παθόντα καὶ ταφέντα ἄς ἄσωμεν, ψάλωμεν, ἄς προσφέρωμεν, ἀναπέμψωμεν εὐχαριστήριον, ἐπινίκειον αἶνον, δοξολογίαν, μεγαλοπρεπῶς, παραδόξως, ἐξαισίως, θαυμασίως ἐν τοῖς τοιοῦτοις φρικτοῖς, θαυμασίοις ἔργοις, διότι ἐδοξάσθη, ὑπερυψώθη, ἐθαυμασιώθη, ἐμεγαλύνθη.

δ') Ἰωάννου δὲ τοῦ Δαμασκηνοῦ, ἐκ τοῦ πανηγυρικοῦ Κανόνος τῆς Ἀναστάσεως, ἰδοὺ ἐρμηνευόμενον ἱκανοποιητικῶς τὸ ε' τροπάριον τῆς Γ' Ὁδῆς¹:

Ὁ θεοπάτωρ μὲν Δαβὶδ | πρὸ τῆς σκιάδους Κιβωτοῦ | ἤλατο σκιρτῶν, | ὁ λαὸς δὲ τοῦ θεοῦ ὁ ἅγιος | τὴν τῶν συμβόλων ἔκτασιν ὁρῶντες | εὐφρανθῶμεν ἐνθέως, | ὅτι ἀνέστη Χριστὸς | ὡς παντοδύναμος.

Ὁ κληθεὶς, ὀνομασθεὶς πρόγονος, προπάτωρ τοῦ Χριστοῦ, αἰτε τῆς ἀειπαρθένου Μαρίας ἐκ τῆς φυλῆς αὐτοῦ καταγομένης, ὁ προφήτης καὶ βασιλεὺς Δαβὶδ ἔμπροσθεν εἰς τὴν σκιάδην, αἰνιγματώδη, τυπικὴν παλαιὰν Κιβωτόν, τὴν περιέχουσαν ἐν ἑαυτῇ τὰ Ἰερά Ἅγια, δηλ. τὰς πλάκας τῆς Διαθήκης, τὴν μαναδόχον χρύσειον στάμνον, τὴν ράβδον τοῦ Ἀαρὼν τὴν βλαστήσασαν καὶ τὸ κέρας τοῦ ἐλαίου, ἐσκίρτησεν, ὠρχήσατο, ἐπήδησεν, ἐχόρευσε τῷ μεγέθει τῆς χαρᾶς βεβακχευμένος, ὁ εὐσεβὴς λαός, τὸ σύστημα τῶν πιστῶν, οὕτω καὶ ἡμεῖς, τῷ θεῷ, τὸ ἅγιον, περιούσιον, ἐκλεκτόν, ἀφισρωμένον, τῶν σημείων, τῶν τύπων, αἰνιγμάτων προεικονισμάτων τὴν τελείωσιν, τὸ πέρας ἐπειδὴ ὁρῶμεν, βλέπομεν, κατοπτίζομεν, θεώμεθα σήμερον, ἄς χαρῶμεν, ἀγαλλιασθῶμεν, σκιρτήσωμεν, πανηγυρίσωμεν θείως, πνευματικῶς, θεοφιλῶς, θεαρέσιως, διότι, ἐπειδὴ ἠγέρθη ἐκ τῶν νεκρῶν ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός, ὡς θεὸς πανσθενής, παναρκής, ὡς πάντα ἰσχύων, δυνάμενος ἐν ἑαυτοῦ θεότητι.

Δ' Μεταγενεστέρα λογοτεχνία. Ἀναμφισβητήτως φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον νὰ γίνεται λόγος περὶ μεταγενεστέρας ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, πρῶτον αὐτῆς καθ' ἑαυτὴν καὶ ἀκολούθως ὡς διδα-

1. Χρφ. 81, φ. 257α. 56, φ. 238α. 14, φ. 188. Διὰ τὰ λοιπὰ βλ. Εὐρετήριο Καταλόγου εἰς οἰκείας λέξεις ποιητῶν.